

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

УДК 128.5:2-175(32)

DOI: <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2026/14-13/15>

Роман РОШКУЛЕЦЬ, канд. філос. наук, доц.
ORCID ID: 0009-0007-1283-0940

e-mail: r.roshkulets@chnu.edu.ua

Чернівецький національний університет, Чернівці, Україна

АКСІОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ЗНАННЯ І ПІЗНАННЯ В ДАВНЬОЄГИПЕТСЬКІЙ ПЕРЕДФІЛОСОФІЇ

Вступ. В сучасних умовах, коли переглядаються методологічні стандарти й критерії наукових пошуків, деконструються і, навіть, руйнуються усталені моделі пізнання античної класики, вартими уваги видаються пошуки ціннісно-сміслових основ цивілізаційного розвитку людства, з одного боку. З іншого ж, цікавим, на наш погляд, є з'ясування витоків гносеологічно-аксіологічної децю синкретичної цілісності фундаментальних ідей давньоєгипетського світогляду, що стосуються душі людини, її долі, часу і вічності. Також значущими можуть бути практичні моральні висновки з подібних рефлексій.

В нашому дослідженні ми зосередились на виявленні деяких світоглядно-сміслових моделей давньоєгипетського мислення та спробували їх інтерпретувати під кутом зору цінностей.

Методи. Методологічними підходами, що найбільш релевантні дослідженню, є підхід Я. Ассмана до вивчення єгипетської міфології в руслі виявлення ціннісно-пізнавальних констант, світоглядних універсалій, які можна було б витлумачити як філософські за змістом. Також ми спираємося на методологічну стратегію пізнання історії філософії, запропоновану свого часу Д. Чижевським, який пропонував оминати крайнощі як суто раціоналістичного підходу, що елімінував філософію з цілої низки культур і епох, так і надміру культуроцентричного тлумачення філософії, коли вона вважається присутньою, навпаки, в усіх культурах за визначенням, просто в силу наявності в них світоглядних розмислів.

Результати. Ключовий твір давньоєгипетської есхатології - "Книга мертвих" насправді більшою мірою є книгою про життя, про подолання смерті в пізнанні, моральному вдосконаленні. Царство Маат, яка зважає душу людини, є сферою життєвої правди та моральної істини. Інший знаменитий міфологічний образ — Осіріс — уособлює також істинність, праведність і воскресіння до життя. Райські поля в єгипетській міфології вважалися островом істини.

В духовній структурі людини виокремлювалося сім душ як щаблі самопізнання і самовдосконалення — від матеріального тіла до безсмертної душі. Кожному з даних видів душі відповідають свої пізнавальні здібності, стани свідомості та самосвідомості. В єгипетській міфології є два види часу: нехех — циклічний, відновлюваний час і джет — вічна тривалість у незмінності.

Висновки. В єгипетській культурі ще не зароджується філософія, та образи єгипетської міфології (Осіріс як символічна смерть і воскресіння до життя, Тот як уособлення проблемності писемного збереження інформації тощо) є евристичними пізнавальними моделями в сьогоденні.

Ключові слова: давньоєгипетська протофілософія, есхатологія, знання, цінності, душа, час, свідомість

Вступ

Дослідженню давньоєгипетської літературної спадщини, її світоглядного наповнення, спробам її перекладу і тлумачення присвятили по суті все життя такі видатні єгиптологи, як — Я. Асман, В. Бадж, М. Матьє. Визначальну роль у дослідженні давньоєгипетських священних текстів відіграли також праці Г. Масперо, А. Ермана, Р. Лепсіуса, М. Навіля та ін.

Загалом вивчення єгипетської традиції пов'язане з певними методологічними складнощами, на одну з яких звертає увагу Ф. Ебелінг (Ebeling, 2019), аналізуючи єгипетську спадщину в до- і післяєгиптологічній перспективі. Причому в першому випадку йдеться про пояснення єгипетської культури суто крізь призму античності. Для полодання такого підходу автор звертається до герменевтичної методології Г.-Г. Гадамера.

До числа своєрідних метакультурних досліджень Давнього Єгипту можна віднести й працю А. Гара (Gare, 2005), який акцентує не лише на проблематичності, а й проблемності єгипетської спадщини, вважаючи, з посиланням на Ф. Ніцше, єгипетську традицію європейської науки і філософії гальмом поступу останніх через статичність, негнучкість, математизованість єгипетського мислення, яке надає перевагу буттю над становленням, в той час як на Заході будь-які спроби акцентування на становленні вважалися ірраціоналістичними винятками з раціональних правил наукового й філософського дискурсів.

Зважений варіант ставлення до давньоєгипетської протофілософії пропонує Д. Зіборова, яка розрізняє з-поміж єгиптологічних досліджень ті, де акцентовано на впливі окремих світоглядних ідей, перших спроб спекулятивного мислення на подальший хід західної філософської думки, а також ті, що виокремлюють в межах самої давньоєгипетської культури положення, які можна трактувати як протофілософські. Вона створює "програму дослідження єгипетської теології як передфілософської традиції, яка може розглядатися як універсальна, тобто релевантна до будь-якої давньої традиції" (Зіборова, 2023, с. 6).

Л. Мюллер (Muller, 2018) схиляється до думки, що протофілософія Давнього Єгипту містила, хоч і в зародку, і доволі синкретично, та все ж більш повне знання, ніж сучасна механістична наука. Тому вона акцентує увагу на тому, що, на протигагу сучасній матеріалістичній філософії свідомості, в єгипетській мудрості ми віднаходимо тлумачення серця як місця зосередження не лише розуму, а й емоційного знання, того, що нині називають емоційним інтелектом.

Спробу максимального охоплення єгипетської цивілізації як культурного універсуму здійснює Дж. Аллен (Allen, 1988), в тому числі згадуючи й філософські ідеї єгиптян. Про осмислення часу в єгипетській традиції, в порівнянні з Платоном, писала Б. Саттлер (Sattler, 2010). В той час, як Д. Кемпбелл (Campbell, 2022) досліджував природу реінкарнації в тлумаченні Платона, ідею, яку зазвичай вважають східною, неєвропейською за походженням і яка займала чільне місце в міфології єгиптян.

© Рошкулєць Роман, 2026

Втім, щодо природи власне філософськості ідей, що містяться у літературних творах Давнього Єгипту, наявні дискусії. Так, представники постколоніальних студій, як, наприклад, Н. Чуквідіке Анаквуе (Chukwidike Anakwue, 2017), стверджують, що оскільки філософія загалом є похідною від раціональності як властивості людського мислення, то вона наявна в різних культурах рівною мірою. На його ж погляд, саме африканська філософія чинить незаперечний вплив на подальший культурний розвиток Заходу.

Водночас В. Туренко заперечує філософський статус давньоєгипетських світоглядних ідей. Зокрема, в рецензії на видання за редакцією М. Умачандрана й М. Ворд, він дає критичну оцінку надмірній критиці європоцентризму як цивілізаційного універсалізму, прагненню вивести історію західної філософії з філософії єгипетської і, загалом, африканської, висловлюючи думку, що "концепт "давньоєгипетської філософії" є радше претензією, ніж реальним історичним феноменом" (Туренко, 2024, с. 155).

В цьому зв'язку звернемось до сучасних досліджень, які постулюють істину як цінність, пропонуючи збалансований підхід до аналізу світоглядного наповнення знання. В цьому ключі працюють, серед інших, Дж. В'ятт, який проголошує істину культурною цінністю, пропонуючи стратегію, яка ставить цінність понад істину, а вже потім пропонує дослідження самої істини. Водночас культурний, а не суто індивідуальний характер істини може за такого підходу бути противагою надмірній суб'єктивності в описі, в нашому випадку, значення давньоєгипетських філософських ідей для західної культури.

Подібним чином Ч. Вренн (Wrenn, 2025) говорить про критерій аксіологічної відповідності, пропонуючи "теорію цінності істини".

Мета статті. В нашому дослідженні ми зосередились на виявленні деяких світоглядно-сміслових моделей давньоєгипетського мислення та спробі їх інтерпретації під кутом зору цінностей.

Методи

Методологічним підходами, що найбільш релевантні нашому дослідженню, є підхід Я. Ассмана до вивчення єгипетської міфології в руслі виявлення ціннісно-пізнавальних констант, світоглядних універсалій, які можна було б витлумачити як філософські за змістом. Також ми спираємось на методологічну стратегію пізнання історії філософії, запропоновану свого часу Д. Чижевським, який пропонував оминати крайнощі як суто раціоналістичного підходу, що елімінував філософію з цілої низки культур і епох, так і надміру культуроцентричного тлумачення філософії, коли вона вважається присутньою, навпаки, в усіх культурах за визначенням, просто в силу наявності в них світоглядних розумислів.

Результати

Попри свою назву, "Книга мертвих" - це книга не так про смерть, як про життя, що перемогло смерть. Недаремно ключовим образом давньоєгипетської міфології — Осіріс, що був символом "дітонародження, оновлення і воскресіння" (Budge). Тож назва її досить умовна і дана знайденим у пірамідах текстам Р. Лепсіусом. Справжня назва книги: "Ер ну перет ем херу" ("Вислови виходу в день", або ж "Слово, спрямоване до світла"). Також показовий зелений колір ієрогліфічних надписів у давніх папірусах, який вказує швидше на життя, аніж на смерть. Зрештою, цей твір швидше не про смерть, а про життя після смерті.

Зазначена збірка становить зібрання різних за часом написання релігійних текстів і формул, покликаних полегшити посмертну подорож душі. Містить вона і опис позаземного буття. Дотримання норм, викладених у цій книзі, вважалося давніми єгиптянами неодмінною умовою спасіння душі. Тож запорукою спасіння було знання згаданих текстів. Окремі частини текстів ведуть своє походження ще з додинастичної доби, що, правда, систематизовано і остаточно оформлено зміст "Книги мертвих" уже за Нового царства.

Текстовий матеріал "Книги мертвих", зокрема Папіруса Ані, органічно доповнено ілюстраціями на віньєтках. Більшість розділів книги містять і відтворюють зміст зображення.

Загалом можна говорити про три версії "Книги мертвих": Геліопольську (написану в часи владарювання V і VI династій ієрогліфічними символами на стінах всередині пірамід в Саккарі); Фіванську (писалась на папірусах і саркофагах в період з XVIII по XII династії) і Саїтську (написану, на відміну від попередньої не тільки ієрогліфічними й ієратичними, а й демотичними символами в часи XXVI і подальших династій). Остання версія була найпоширенішою вже в греко-римську добу єгипетської історії.

Про особливості перебігу суду над мертвими дослідники отримали відомості і з надписів, і з ілюстрацій, що містилися у гробницях. Окрім "Книги мертвих", варто згадати більш ранні "Тексти пірамід".

Слідуючи тлумаченню "Книги Мертвих" здійсненому В. Баджем (Budge), після припинення земного існування душа померлого опиняється у "Місті Бога", де раніше вона власне й існувала. Померлий (у "Книзі мертвих", прокоментований В. Баджем, йдеться про писця Ані) перш за все звертається до богів Ра та Осіріса з проханням прийняти його у істинну й справедливую реальність. Осіріс сидить на троні з чистого золота, увінчаний короною з двома пір'їнами. Відтак померлий вступає у "царство Мааті" (яка була богинею закону, порядку, справедливості), де перебуває сорок два помічники – божественні істоти зі страшним виглядом і грізними назвами (що приблизно відповідало кількості єгипетських адміністративних одиниць – номів) і де можна було очиститися від своїх гріхів, перелічивши їх. Кількість відомих гріхів дорівнює сорока двом. Перебування тут передбачало виголошення перед кожним богом того, що душа не скоювала певних злочинів. Іноді дослідники називають це "негативне зізнання". Йдеться про підтвердження відсутності і моральних провин, і суто побутових огріхів. Так, Ані стверджує, серед іншого, що не чинив несправедливості, розбою, насильства, крадіжок, убивств, зрад, що не казав неправди, не піддавався гніву, а також не захоплював нічийої землі, не спустошував земель, не вбивав священних тварин, не богохульствував і не засмучував нікого, не робив нічого, що не подобалось богам. В даному випадку проголошується і приноситься *Маат*, тобто істина або чесність. Загалом це одне з ключових понять давньоєгипетської міфології. Окрім пізнавального, воно несе також моральне змістовне навантаження. Як зазначає Л. Мюллер, "Маат — це те, що підтримує порядок у Всесвіті, добро, що протистоїть безладу, несправедливості і злу" (Muller, 2018, р. 254). Тож якщо "щоденні мандри Ра

небесами і підземеллям мисволізували цикл порядку й оновлення, то Маат гарантувала підтримання балансу творення" (Аууб, 2021).

Символом Маат вважалася пір'їна, яка при визначенні (вимірюванні) подальшої долі померлого перебувала на одній із шальок терезів, на іншій розміщувалося серце. Наступним кроком в посмертній подорожі душі було зважування душі на терезах Маат. При цьому серце не обов'язково повинне було переважувати пір'їну – якщо встановлювалася рівновага, це було прийнятно. Достатньо в такому разі було вердикту Тота: "Він не скоїв зла". І тоді боги дарували душі спасіння. Сам Тот вважався єгиптянами серцем і розумом творця. Саме серце для єгиптян було носієм свідомості і джерелом волевиявлення людини. Тому саме воно несло відповідальність за земне життя на суді Осіріса. При зважуванні серця присутніми є такі боги, як Ра, Тему, Шу і Тефнут, Себ і Нут, Ісіда, Нефтіда, Гор, Хатхор (богиня, що представляла вранішню і сутінкову частини неба), а також діти бога Сонця – Ху і Са.

Також під час цього процесу присутні ще такі боги, як Анубіс – покровитель царства мертвих, Тот, який тримає тростину, щоб записати підсумок зважування серця, а також трьохлике чудовисько Амміт, яке пожирає недостойні серця. Воно лежить біля вогненного озера. В єгипетській міфології існують згадки про підземелля – *Амдуат*, про згадане палаюче озеро, але щодо посмертної долі грішників, то їх одразу після суду знищує Амміт, причому знищує і душу, і тіло цілком.

Під час посмертного суду померлий перебуває на протилежному краю терезів в земному одязі з похиленою головою. А його душа у вигляді сокола з людською головою перебуває на постаменті. Поряд з душею стоять дві богині – Месхенет (доля), що допомагала Осірісу воскреснути, і Рененет – уособлення фортуни.

Вже Осіріс підтверджує істинність сказаних слів, після чого Ані на колінах стверджує відсутність гріхів і свідомо сказаної неправди. Далі його серце визнавалося праведним, йому дарувалося посмертне існування. При цьому він фактично ототожнювався з Осірісом, отримував нове божественне ім'я і вважався з цих пір "праведним голосом", ("*маа херу*"), наділявся титулом "переможного", "торжествуючого", отримуючи право звертатися до богів з проханнями. З тих пір Ані ставав *саху* — духовним тілом (можна порівняти з розрізненням Г. Сковородою "тіла земляного" і "тіла духовного" (Сковорода, с. 244)) і міг промовляти: "Я увійшов у Місто Боже, в землю вічно древню, зі своєю душею (ба), двійником (ка) та духовною душею (ааху), щоб мешкати тут. Її Бог — Володар Істини" (Budge). Але до місця вічного блаженства ще потрібно було добратися і на цьому шляху траплялися істоти, які намагалися перешкодити шляхові до райських полів Осіріса - "єлисейських полів" або ж Острову Істини. І саме титул "*маа херу*", визнання праведності душі, означало охорону від різних перешкод на шляху до раю. Потрібно було добре знати імена богів, щоб коректно до них звертатися. З проханнями зверталися і до різних просторових перешкод, наприклад, ручки або замка дверей, підлоги тощо. Тож подорож до блаженного царства Осіріса була тривалою і доволі небезпечною.

Щодо самого посмертного існування, то ще найдавніші єгиптяни задавалися питанням про його можливість і пробували з'ясувати для себе особливості такого нового ступеня існування. Тоді ж виникає ідея безсмертя і воскресіння. У масовій народній свідомості, особливо на ранніх стадіях розвитку єгипетського суспільства (періоду первіснообщинного устрою), перебування людини в позаземній реальності мало чим відрізнялося від її земного буття – хіба що ступенем можливої досконалості і тривалістю, не обмеженою часовими межами. Щоправда в більш ранні періоди ототожнення з Осірісом і набуття блаженства поширювалося тільки на фараонів, потім – знаті загалом. І вже в період Нового царства остаточно утвердилась традиція додавання до імені усіх померлих, виправданих на суді Осіріса, його імені (наприклад, Осіріс Ані).

Там, як і тут, вважалось можна буде насолоджуватися життям, досхочу їсти, пити, втішатися всілякими матеріальними благами, хоча це не заперечувало необхідності працювати на небесних полях, якщо цього потребував соціальний статус.

Важливим є опис давніми єгипетськими жрецькими духовної структури людини. Перша складова – *Хат* (ще зустрічається назва *Сах*) – це фізичне тіло. Його вшанування, так би мовити, на поверхні, оскільки саме тіла піддавалися муміфікації, захороненню з дотриманням певних вимог. Тілесна оболонка людини була призначена для взаємодії з чуттєвим світом. Про те, що вона була обов'язковою для людської істоти свідчить хоча б те, що тіло було і в богів, а мощі Осіріса зберігалися у деяких єгипетських пірамідах. Тіло було показником в тому числі й духовного стану людини. Внутрішні проблеми й негаразди так чи інакше знаходили свій прояв на людському тілі, визначаючи зміни його стану. Щодо богів, то вони користувалися також і оболонками, створеними для них людьми, наприклад, статуетками.

Своєрідним двійником людини була *Ка* – її індивідуальність, що могла існувати незалежно від тілесної оболонки, подорожуючи небесами. *Ка* становила життєву енергію, по суті, це була душа людини в її чутливих проявах. Дари, що приносилися до пірамід, призначалися саме для харчування *Ка*.

Натомість *Ба* – це душа емоційна, що без зволікань реагує на будь-які думки, бажання, вчинки людини. Це – душа-проявлення людини, її астральне тіло. В Давньому царстві вважалось, що *Ба* мають лише боги, фараони і жреці. Згадуваний сокіл з головою людини був уособленням *Ба*. *Ба* становило сутність людини. Вони були і в богів, причому нерідко один бог мав одразу декілька *Ба*, а в Ра їх було сім. Такими душами-втіленнями богів могли бути інші боги або планети. І саме з *Ба* веде розмову головний герой відомої пам'ятки єгипетської літератури – "Розмови розчарованого зі своєю душею".

Наступна складова – *Еб* – має три прояви. У першому з них — це сукупність думок людини. *Еб* фіксує всі приховані мотиви і наміри вчинків людини, її таємні помисли, містячи інформацію про добре і зло в її думках. Вона може бути ототожнена і з ментальною сферою життя людини, і з її серцем. Саме цю душу померлий вмовляв не свідчити проти нього на суді Осіріса, бо над нею власне й здійснювався цей суд.

Наступна *Еб* – душа-причина. Вона безсмертна і передає інформацію про людину в наступні втілення її душі. *Еб* відповідальна за долю людини.

Ще одна важлива сфера – душа-смысл, самосвідомість людини. Вона теж називалася *Еб*. За її допомогою можна прослідковувати за ходом власних думок, споглядати свої ментальні і астральні стани, усвідомлювати смысл власного буття. Якщо попередня оболонка забруднена злими думками і намірами, то це перебиває можливість пізнавати себе і споглядати довершеність світу.

Щодо самосвідомості, то вона зароджується в Давньому Єгипті шляхом через моральну самооцінку, виходячи з можливого ставлення інших. Це дає підстави вважати, що "ці давні африканці, - як говорить Л. Мюллер, - не володіли примітивним мисленням. Навпаки, вони володіли саморефлексивною або вищою свідомістю" (Muller, с. 254). Сам факт творення розвинутої міфології дослідниця відносить до ознак належного рівня логічного мислення давніх єгиптян, оскільки саме ця вища свідомість творить через автобіографічне саморефлексивне "Я" міфологію та інші культурні явища.

Сьома оболонка – Ах – це фактично частина всесвітнього розуму, енергетичної основи Всесвіту. Вона становить суть блаженства, просвітлення, долучення до вищої свідомості. Будучи всюдисущою, Ах може переміщуватися по землі і небесах. Це – єдиний дух, що оберігає від злих думок, слів і вчинків. В давньоєгипетських текстах є згадки про сукупність божественних духів, які гостинно або ж вороже зустрічають в потойбіччі конкретні види душі (Ка, Ба, Ах) окремої людини.

Також згадувалося про ім'я людини – Рен та її тінь – *Шуїт*. Їх теж можна додати до загальної структури душі людини.

Виходячи зі згаданого вище, можна впевнено констатувати, що для давніх єгиптян були очевидними факти смертності тіла і безсмертя душі і духу людини. Єгиптяни достеменно готувалися до смерті.

Варто зважати на те, що народні вірування досить далекі від уявлень жреців; і відмінність тут полягає в самих способах отримання знань про інобуття. Для роздумів і осмислення суті смерті у непосвячених зазвичай не було відповідних здатностей, а також бракувало на це часу. "Книга мертвих" же створювалася жрецькими Єгипту, які мали цілком інший, досвід, передавали свої знання словесно, іноді письмово, але майже завжди утаємничено. Згадуючи про єгипетські уявлення про душу, Геродот свого часу писав: "Єгиптяни першими обґрунтували вчення про те, що душа людини безсмертна і що, коли тіло людини руйнується, душа входить в якусь іншу істоту, яка щоразу народжується. І коли вона по черзі обійде коло всіх земних, морських і пернатих тварин, то знову входить у тіло людини, що народжується, і це відбувається за три тисячі років" (Геродот, с.115). Далі він зауважує, що подібні уявлення були запозичені греками, зокрема, античним мислителем Піфагором. Взагалі ж він вважає, що "образи майже всіх богів перейшли з Еллади до Єгипту" (Геродот, с.94). Можливо, не без впливу Геродота з'явилася уявлення, що і давньогрецька філософія якимось чином походить з давньоєгипетської міфології.

Щодо власне єгипетських традицій, то попри усталену практику муміфікації, безсмертя видавалося значно здійсненнішим для єгиптян саме в нематеріальній, нетілесній формі прояву.

Що ж до царства Осіріса, то райські поля багато в чому нагадували плідну долину Нілу – їх зображення було більш земне, ніж суто духовне. Важливим для єгиптян було побачити і на тому світі рідну єгипетську землю. Невипадково за однією із версій райські поля розташовувались десь на північ від Єгипту.

Повертаючись до розгляду долі душі після смерті та свідчень Ані, можна знайти відомості про те, що Серед богів Ані веде розкішне життя, харчується виноградом і смоквами із божественного саду, їсть хліб із житниці богів, п'є молоко із грудей богинь або із джерел життя. Такі харчі гарантували вічне, божественне життя. Серед них були ті, що росли на дивовижних деревах, які росли виключно на райських полях. Селяни могли продовжувати працювати на полях, правителі, як і раніше, правити. Останнім і на тому світі потрібні були слуги. Була можливість грати в шашки, навіть, з власною душею. Існувало, звичайно, і сподівання зустріти в потойбічному світі своїх рідних, спілкуватися з ними. Спільною для всіх і доконечною умовою потрапляння до Єлисейських полів було достойне земне життя.

Якщо ж відійти від соціальної складової уявлень єгиптян про позаземне буття, то варто зауважити, що, зважаючи на беззгрішність переважної більшості людей, після схвального для них рішення божественного суду їм зазвичай доводилося відпрацьовувати на небесних полях, спокутуючи певні провини. Можливо, тут образно представлено щось на кшталт чистилища із католицької традиції. І тільки найбільш праведні ставали повноправними учасниками небесного світу, перетворюючись на зорі. Душі цих праведників звільнювались від подальших втілень і здобували вічне блаженство.

Щодо посмертної долі душі, то, в описі жреців, вона виглядала приблизно так. Тілесна оболонка Сах могла або звільнитися від подальшої матеріалізації а земному житті, або отримати нове тіло. Щось подібне відбувалося згодом із Ка, яка могла втілитися в нову істоту, або ж звільнитися від подальшої земної долі. Якщо випробування не вдалося пройти душі Ба, то вона втілювалася в щось матеріальне на одній із планет. Свою участь отримувала і душа Еб в усіх трьох її проявах – свідомості, самосвідомості і надсвідомості-причини. Це відбувалося під час суду Осіріса. Не пройшовши суду, вона мала поєднатися із попередніми душами (Сах, Ка, Ба) і знову включитися в коло земних перероджень. І вже Ах, подолавши останні перепони, набував вічного блаженства і звільнювався від страждань перевтілень.

Існувало в єгипетській міфології також і декілька згадок про можливий кінець буття взагалі. Так, наприклад, розповідається про те, що бог Ра якось розгнівався на свій народ, який перестав дотримуватися його настанов і, порадившись з іншими богами, в тому числі зі своїм прабатьком Атумом, вирішив знищити людство. Виконувати вирок доручили богині Сехмет. Але згодом Ра пожалів людей і зупинив жорстоку богиню. Для цього довелося піти на певний обман – замість крові людей її напоїли пивом, яке на вигляд нагадувало кров, що й врятувало народ.

Що ж до конкретних описів кінцевих моментів буття, то вони досить розрізнені і, очевидно питання загальної есхатології в єгипетській релігії і міфології знайшли значно менше відображення, ніж проблеми індивідуальної есхатології. Щодо розуміння сприйняття єгиптянами часу і вічності можна пригадати хоча б містерії, пов'язані з Осірісом і Ізідою, описані, зокрема, ще філософом-неоплатоніком Ямвліхом про мотив вічного відродження і воскресіння життя, про повернення буття через певні проміжки часу до своїх передумов і першовитоків.

По суті, дві категорії, що позначали в Давньому Єгипті час були співвіднесені з Ра і з Осірісом. *Нехех* – це всеохопність і повнота реального часу, яку можна чуттєво сприйняти і помислити. *А джет* – це вища вічність, недетермінована обставинами надчасовість. Вони також представлені в образах двох богинь. Я. Ассман підкреслює, що нехех – це нескінченно повторюване буття, в той час, як джет – нескінченно тривале: "В єгипетській мові цей циклічний і відновлюваний час, відомий як нехех, що зображається знаком сонця між двома знаками "h", що завдяки симетричному розташуванню знаків у формі ієрогліфічної анаграми, графічно виражає концепцію циклічності" (Assman, р. 24). Інша концепція часу – джет - означає "нескінченну тривалість, вільну від будь-якого "становлення", трансформації, розвитку" (Assman, р. 24-25). Так виглядає давньоєгипетська концепція часу в цілому. Час, - продовжує Я. Ассман,

як і "його циклічна природа, його енергія нескінченного оновлення і, нарешті, його сила захисту від будь-якої форми минулості, виражена символом змії, котра утворює коло, стискаючи свій хвіст у пащі — уро-борос, або пожирач хвостів грецькою" (Assman, p. 25).

Окремо побіжно згадаємо ще один напрям ймовірної евристичної значущості єгипетської міфології з огляду на світоглядно-пізнавальні потреби сьогодення. Йдеться про актуалізований колись Платоном в діалозі "Федр" образ єгипетського бога письма Тота, який, з-поміж інших дарів, приносить людству писемність. Остання, попри очевидні переваги, пов'язані зі зручністю сприйняття, обсягом і швидкістю передавання інформації, несе не менш очевидні світоглядні ризики — інертність мислення, надмірну опору на письмово збережений текст і, як наслідок забування написаного, а, головне, незрозуміння багатьма написаного і, навіть, озвучуваного ними тексту. Тут мимоволі напрошується екстраполяція на ситуацію масового поступу штучного інтелекту в інформаційну добу, коли постає проблема різкої невідповідності між написаними чи промовленими за допомогою ШІ пропозиціями і незрозумінням чи неповним, некоректним розумінням останніх адресатами і, навіть, авторами інформаційного повідомлення. Таким чином модель письма як засобу полегшення сприйняття інформації і економії часу, проявила свої мінуси в наш час, набувши просто іншого конкретно-історичного змісту.

Дискусія і висновки

Підсумовуючи, зазначимо, що аналіз давньоєгипетської есхатології поза сумнівом диктується спрямованістю методологічних настанов дослідника. Єгипетську традицію можна сприймати і з релігійних, і з містичних, і з соціально-економічних чи позитивістських позицій (М.Мюллер), і в зв'язку з культурно-цивілізаційними моделями історії (як у О. Шпенглера). І висновки будуть відповідними в кожному конкретному випадку. З'ясовуючи пізнавальні пріоритети давньоєгипетської есхатології, виявимо і буденні уявлення про вічне позаземне щастя, і містичні висновки щодо трансформації душі в ході цієї позаземної мандрівки. В ній переплетені езотеричні і екзотеричні пізнавальні настанови, елементи чуттєвого, раціонального і надрозумного пізнання, проте все це лише в зародку, імпліцитно міститься в давньоєгипетських текстах. Більшою мірою вони потребують теоретичної реконструкції, зокрема, в психоаналітичному ключі, її спробу здійснив Дж. Кемпбелл (Campbell J., 2004, pp. 337-345).

Якщо ж спробувати виявити спільні риси серед усієї множини поглядів давніх єгиптян на посмертне життя окремої людини і людства, то виявиться, що загалом вони були пізнавально оптимістично спрямовані (про що свідчить оригінальна назва Книги мертвих) і натхненні вищими священними цілями. Існувала впевненість у вічності душі. Але ця вічність могла втілюватися в різних варіантах, що виникали після суду Осіріса, пріоритетними з яких були або звільнення душі від земного буття і втілення її в одну із зірок, або (в більшості випадків) відпрацювання земних провин, які були урівноважені чеснотами, вже на небесних полях, на службі Осіріса. Так чи інакше, в основі рішення суду Осіріса, принаймні в пізні періоди історії Єгипту, були моральні здобутки людини. Присутність етичної свідомості переважала релігійні сторони вибору посмертної долі людини.

Загалом структура духовного світу людини у єгипетських текстах постає багатошаровою — є різні аспекти, прояви або оболонки тілесного, душевного і духовного плану. Кожна з них відповідала за ментальні, емоційні прояви життя, за долю, свідомість, самосвідомість людини тощо. Осмислити повноцінно значення цих оболонок засобами сучасної науки непросто.

Щодо кінцевої долі світу, то в давньоєгипетських міфах знаходимо зовсім небагато інформації, до того ж стосується вона переважно минулого, це оповідь про те, що вже відбулося колись. Це пояснюється передусім тим, що часовість в свідомості єгиптян була органічно вплетена у вічність і підпорядкована їй. Очевидним є хіба що висновок про постання світу із хаосу і повернення в кінцевому підсумку в подібний стан. Хоча загалом час в давньоєгипетській культурі сприймався як повторюваний чи відтворюваний, але не лінійний.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

- Геродот (1993). Історії в дев'яти книгах / Пер. А.О. Білецького. Наукова думка.
- Зіборова, Д. (2023). Теологія давнього Єгипту як передфілософія. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія "Теорія культури і філософія науки"*, 68, 6-12. <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2023-68-01>
- Сковорода, Г. С. (2011). Повна академічна збірка творів / За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій.
- Туренко, В. (2024). Критика сучасних класичних студій: між відмовою і прийняттям. Umachandran, M., & Ward, M. (Eds.). (2024). *Critical Ancient World Studies: The Case for Forgetting Classics*. London: Routledge. *Sententiae* 43:2 (2024) 153-159. <https://doi.org/10.31649/sent43.02.153>
- Allen, J. P. (ed.) (1988). *Genesis in Egypt: The philosophy of ancient Egyptian creation accounts* New Haven, Conn.: Yale Egyptological Seminar, Dept. of Near Eastern Languages and Civilizations, Graduate School, Yale University.
- Assman J. (2019). Ouroboros, The Ancient Egypt Myth of the Journey of the Sun. *Aegyptiaca. Journal of the History of Reception Ancient Egypt*, 4, 19-32. <https://doi.org/10.11588/aegyp.2019.4.66091>
- Ayoub, R. (2021). The 42 Laws of Maat: Ancient Egypt's Code of Ethics and Moral Guidance. The 42 Laws of Maat: Ancient Egypt's Code of Ethics and Moral Guidance 1. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13922403>
- Budge, E.A.W, sir. The Book of the Dead // <https://www.gutenberg.org/cache/epub/7145/pg7145-images.html>
- Campbell, D. R. (2022). Plato's Theory of Reincarnation: Eschatology and Natural Philosophy. *Review of Metaphysics*. 75 (4): P. 643-665 ISSN: 0034-6632, 2154-1302
- Campbell, J. (2004). *The Hero with Thousands Faces*. Princeton University Press.
- Chukwudike Anakwue, N. (2017). The African Origins of Greek Philosophy: Ancient Egypt in Retrospect. *Phronimon*, 18, 167-180. <https://doi.org/10.17159/2413-3086/2361>
- Ebeling F. (2019). Hans Georg Gadamer's "history of effect" and its application to the pre-Egyptological concept of ancient Egypt. *Aegyptiaca. Journal of the History of Reception Ancient Egypt*, 4, 55-73. <https://doi.org/10.11588/aegyp.2019.4.66093>
- Gare, A. (2005). Mathematics, explication and reductionism: exposing the roots of the Egyptianism of European civilization. *Cosmos and History. The Journal of Natural and Social Philosophy*, 1(1), 54-89.
- Muller, L. (2018). The Greco-Egyptian origins of western myths and philosophy. *Papers in Intercultural Philosophy and Transcontinental Comparative Studies*, 24, 251-281.

- Sattler, B. M. (2010). A time for learning and for counting – Egyptians, Greeks and empirical processes in Plato's *Timaeus*/ In Richard Mohr, *One Book. The Whole Universe: Plato's Timaeus Today*. (pp. 249-266). Parmenide Publishing.
- Wyrenn, Ch. B. (2025). Making Sense of Truth as a Value. *Australasian Philosophical Review*, 9(1), 56-65. <https://doi.org/10.1080/24740500.2025.2567023>
- Wyatt, J. (2025). Truth as a Cultural Value. *Australasian Philosophical Review*, 9(1). <https://doi.org/10.1080/24740500.2025.2567058>

References

- Allen, J. P. (ed.) (1988). *Genesis in Egypt: The philosophy of ancient Egyptian creation accounts* New Haven, Conn.: Yale Egyptological Seminar, Dept. of Near Eastern Languages and Civilizations, Graduate School, Yale University.
- Assman J. (2019). Ouroboros, The Ancient Egypt Myth of the Journey of the Sun. *Aegyptiaca. Journal of the History of Reception Ancient Egypt*, 4, 19-32. <https://doi.org/10.11588/aegyp.2019.4.66091>
- Ayoub, R. (2021). The 42 Laws of Maat: Ancient Egypt's Code of Ethics and Moral Guidance. The 42 Laws of Maat: Ancient Egypt's Code of Ethics and Moral Guidance 1. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13922403>
- Budge, E.A.W, sir. *The Book of the Dead* // <https://www.gutenberg.org/cache/epub/7145/pg7145-images.html>
- Campbell, D. R. (2022). Plato's Theory of Reincarnation: Eschatology and Natural Philosophy. *Review of Metaphysics*. 75 (4): P. 643-665 ISSN: 0034-6632, 2154-1302
- Campbell, J. (2004). *The Hero with Thousands Faces*. Princeton University Press.
- Chukwudike Anakwue, N. (2017). The African Origins of Greek Philosophy: Ancient Egypt in Retrospect. *Phronimon*, 18, 167-180. <https://doi.org/10.17159/2413-3086/2361>
- Ebeling F. (2019). Hans Georg Gadamer's "history of effect" and its application to the pre-Egyptological concept of ancient Egypt. *Aegyptiaca. Journal of the History of Reception Ancient Egypt*, 4, 55-73. <https://doi.org/10.11588/aegyp.2019.4.66093>
- Gare, A. (2005). Mathematics, explication and reductionism: exposing the roots of the Egyptianism of European civilization. *Cosmos and History. The Journal of Natural and Social Philosophy*, 1(1), 54-89.
- Herodotus (1993). *History in the nine books*. Scientific thought [in Ukrainian].
- Muller, L. (2018). The Greco-Egyptian origins of western myths and philosophy. *Papers in Intercultural Philosophy and Transcontinental Comparative Studies*, 24, 251-281.
- Sattler, B. M. (2010). A time for learning and for counting – Egyptians, Greeks and empirical processes in Plato's *Timaeus*/ In Richard Mohr, *One Book. The Whole Universe: Plato's Timaeus Today*. (pp. 249-266). Parmenide Publishing.
- Skovoroda H.S. (2011). *Complete academical book of wrightings*: Kharkiv – Edmonton – Toronto: Maydan; Canadian Institute for Ukrainian Studies [in Ukrainian].
- Turenko V. (2024). Critique of contemporary Classical studies: between rejection and acception. Umachandran, M., & Ward, M. (Eds.). (2024). *Critical Ancient World Studies: The Case for Forgetting Classics*. London: Routledge. *Sententiae* 43:2 (2024) 153-159. [in Ukrainian] <https://doi.org/10.31649/sent43.02.153>
- Wyrenn, Ch. B. (2025). Making Sense of Truth as a Value. *Australasian Philosophical Review*, 9(1), 56-65. <https://doi.org/10.1080/24740500.2025.2567023>
- Wyatt, J. (2025). Truth as a Cultural Value. *Australasian Philosophical Review*, 9(1). <https://doi.org/10.1080/24740500.2025.2567058>
- Ziborova, D. (2023). Theology of Ancient Egypt as Pre-Philosophy. *Bulletin of the V.N. Karazin Kharkiv National University. Theory of culture and philosophy of science*, 68, 6-12. [in Ukrainian] <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2023-68-01>

Отримано редакцією журналу / Received: 20.03.26
Прорецензовано / Revised: 20.04.26
Схвалено до друку / Accepted: 27.04.26
Опубліковано / Published: 30.05.26

Roman ROSHKULETS, PhD (Philos.), Assoc. Prof
ORCID ID: 0009-0007-1283-0940
e-mail: r.roshkulets@chnu.edu.ua
Yuriy Fedkovych National University of Chernivtsi, Chernivtsi, Ukraine

AXIOLOGICAL DIMENSIONS OF KNOWLEDGE AND COGNITION IN THE ANCIENT EGYPTIAN PRE-PHILOSOPHY

Background. There are a lot of revisions of methodological criteria of studying of antiquity, deconstructions, even destructions of previous cognitive paths. So it is interesting to recover sources of epistemological and axiological wholeness of the main ideas of Egyptian Weltanschauung concerning problems of human soul, human fate, time and eternity. We emphasized on the explication of some worldview models of the Egyptian cognition style and its value interpretation too.

Methods. First of all we used J. Assman's approach to the studying of the Egyptian mythology with revealing of value and cognition constants, worldview conceptions which we should interpret as philosophical ideas. Also we have based on the D. Chyzevskiy's methodological way of the investigation of the history of philosophy neither as entirely rationalistic phenomenon with elimination of philosophy from a lot of cultures and epochs nor entirely cultural engaged approach when it is guessed philosophy is in each cultures by default because there some worldview meditations are within these cultures.

We have made an attempt to explain some epistemological manifestations of the ancient Egyptian culture by reconstruction and interpretation of some implications of the Egyptian literature and mythology.

Results. Key phenomenon of the Egyptian eschatology - "The book of dead" is mostly a book about life, even eternity, about defeating of dead by cognition and moral development. The Maat' Kingdom is realm of the moral truth. Osiris is also an idea of Truth, moral dignity and resurrection by re-birth. The Paradise fields in the Egyptian mythology called Island of Truth in Egyptian mythology.

The structure of human soul which contains seven levels of self-cognition and self-improving – from the material body to the eternal kind of soul. Each kind of souls has its relevant kind of mind. There are two kinds of the time in ancient Egyptian mythology – neheh as circular and regenerative time, and djet as the counter-concept of cyclical time.

Conclusions. Although ancient Egyptian culture didn't transform from worldview meditations to the fulfill philosophical knowledge, notwithstanding it had gave different cultural material (for example, images of Osiris or Thoth) for the following philosophical interpretations and relevance theoretical reconstructions.

Keywords: Egyptian pre-philosophy, eschatology, knowledge, values, time, soul, consciousness.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.